

Fikrət Həsənov
UNEC

MÜASİR FRANSIZ DİLİNDƏ TÊTE VƏ OEİL KOMPONENTLİ SOMATİK FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏR VƏ ONLARIN SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: frazeoloji birləşmə, somatik frazeoloji birləşmələr, “göz” komponentli birləşmələr, “baş” komponentli birləşmələr.

Key words: phraseological units, somatic phraseological units, units with component of “head”, units with component of “eye”.

Ключевые слова: фразеологические сочетания, соматические фразеологические сочетания с компонентом “глаз” и сочетания с компонентом “голова”.

Dilin frazeoloji təbəqəsi özündə həmin xalqın təfəkkür tərzini, əxlaqını, davranış normalrını, insanların ictimai münasibətlərini əks etdirir. Dilin leksik-semantik sisteminin milli xüsusiyyətləri, frazeoloji obrazlarının milli sistemi onun daşıyıcılarının obrazlı düşünmə qabiliyyətinin dil vasitələri ilə necə əks olunmasını göstərir [2, 27]. Frazeoloji birləşmələr eyni zamanda aid olduqları xalqın adət-ənənələri, mifologiyası, müəyyən ayinləri, davranış tərzini, tarixi, xalq müdrikliliyi və yumor hissini özündə qoruyub saxlayır.

Frazeoloji birləşmələrdən məişət üslubunda və bədii üslubda daha çox istifadə olunur. Bu birləşmələr nitqə xüsusi ifadəlilik verir, obrazlılıq yaradır. Hər bir dilin özünəməxsus frazeoloji ifadələri vardır. Bu ifadələr başqa dillərə tərcümə olunarkən onların bildirdiyi məcazi məna əsas götürülür. Frazeoloji birləşmələr milli səciyyəvi ifadələrdir. Onların komponentləri adətən ümumişlək sözlərdən ibarət olur.

Son illər frazeologiya sahəsinin intensiv inkişafı onun tədqiqat predmetinin differensiallaşdırılması və öyrənilməsinə yeni tələblər qoyulması ilə xarakterizə olunur. Bu prosesə linqvistik nəzəriyyələrin sadədən mürəkkəbə doğru inkişafı və dilin öyrənilməsinin metod və istiqamətləri də daxil edilir.

Mütəxəssislər frazeoloji birləşmələri onları əmələ gətirən sözlərin mənasına və qrammatik cəhətdən birləşməsinə görə üç tipə bölürlər. Bu bölgünü rus dilinin frazeoloji materialları əsasında akademik V.V.Vinoqradov vermişdir. Onun bölgüsü bir müddət həm rus dilinin, həm də bir sıra başqa dillərin frazeologiyasından bəhs edən əsərlərdə – İ.V.Arnold, A.A.Reformatski, L.S.Peysikov, R.R.Yusipova və H.A.Bayramovun tədqiqatlarında istifadə edilmiş və olduğu kimi saxlanmışdır.

Hər bir dilin lüğət tərkibində xalqın həyat təcrübəsi, onun maddi və mənəvi mədəniyyəti əks olunur. Bu baxımdan fransız dili də öz frazeoloji tərkibinə görə zəngin dillərdən biri hesab edilir.

Dilin semantik sistemindən asılı olaraq, somatik frazeoloji birləşmələrin (bundan sonra SFB) komponenti kimi müxtəlif somatizmlər iştirak edir (“somatizm” termini yunan dilindəki soma ‘bədən, bədənə aid’ sözündən götürülmüşdür). Somatizmlər insanın bədən üzvlərinin adlarını bildiren terminlərdir [2, 52]. Onların heç də hamısı SFB-nin yaradılmasında eyni dərəcədə iştirak etmir. İnsa-

nın bədən orqanlarının funksiyalarından asılı olaraq müxtəlif xalqlarda müxtəlif somatik frazeoloji birləşmələr yaranmışdır [2, 53].

Fransız dilində SFB-lərin təhlili göstərir ki, frazeologizmlərin mənası ümumbəşəri xarakterlidir, ifadəsi isə hər bir xalqın özünəməxsus dil vasitələri ilə həyata keçirilir. Fransız SFB-ləri işlənmə tezliyinə görə digər frazeoloji birləşmələrdən fərqlənir. Somatik frazeologizmlərin məna strukturu tərkib hissələrinin ayrı-ayrılıqda mənalardan yox, onların bütövlükdə qrammatik cəhətdən və sistem halında əlaqələnməsi ilə formalaşır. Bütün SFB-lər leksik-somatik quruluş baxımından tam, partial və ekvivalentsiz olmaqla 3 qrupa bölünür.

Fransız dilində çoxsaylı SFB-lərin əksəriyyəti tète ‘baş’, oeil ‘göz’, coeur ‘ürək’, main ‘əl’ və pied ‘ayaq’ komponentlərinin köməyi ilə yaranmışdır. Somatizmlərin 10 leksik-semantik qrupunu ayırmaq olar. Onlar insanın xarakterini, hal və vəziyyətini, davranışını, keyfiyyət baxımından xarakterini, əqli fəaliyyətini, portretini, hərəkətlərini, sosial vəziyyətini, aid olduğu obyektə münasibətini özündə əks etdirən leksik-semantik qruplardır. Yuxarıda sadalanmış leksik-semantik qruplar somatizmlərin ümumi və spesifik xüsusiyyətlərini aşkarlamağa imkan verir.

Tète ‘baş’ tərkibli somatizmlər fransız dilində insanın əqli fəaliyyətini bildirir. Fransız dilində tète ‘baş’ tərkibli 328 somatizm mövcuddur. Baş informasiyanı emal edən mərkəzdir. Qədim insanlar başı səma ilə əlaqələndirirdi, yəni baş ilə günəş, ay və ulduzları nəzərdə tuturdu. Lakin bu mifoloji baxışları insanın əqli bacarıqları, onun fiziki hal və keyfiyyətləri əvəz etmişdir. Bu isə öz əksini tète ‘baş’ komponentli SFB-lərdə tapmışdır.

V.Q.Qakın fikrincə, bir bədən üzvü adı altında gedən somatizmlər heç də hər zaman həmin bədən üzvünə işarə ola bilməz. Mütq. et: avoir une tête comique ‘gülməli sifəti olmaq’, avoir la tête froide = Être calme ‘sakit, soyuqqanlı olmaq’, avoir une idée derrière la tête = avoir une intention cachée ‘gizlin niyyəti olmaq’, se creuser la tête = réfléchir, chercher ‘fikirləşmək, fikirləşib nəşə axtarmaq’, une tête de cochon, de mule, de lard, de pioche = mauvais caractère, obstiné ‘pis xarakter’ [1, 217].

Göründüyü kimi, bu SFB-lərdə tète ‘baş’ sözü heç də onun bildirdiyi bədən üzvünə işarə etmir, üz, sifət, sima sözlərinin sinonimi kimi işlənir. Tète sözü SFB-də üz, üzün ifadəsini bildirdikdə bəzən crâne ‘kəllə’ sözü ilə də əvəz edilir. Məsələn: avoir mal au crâne = avoir mal à la tête ‘başı ağrımaq’. Bütün bunlar, şübhəsiz, fransız dilinin nə qədər zəngin bir dil olmasının göstəricisidir.

Tète tərkibli SFB-lərin analizi göstərir ki, somatizmlər yuxarıda qeyd olunmuş leksik-semantik qrupların cəmi 8 növündə – insanın xarakterini, onun fiziki halını, vəziyyətini, ətrafdakı hadisələrə münasibətini, əqli fəaliyyətini, portretini, hərəkətlərini və sosial vəziyyətini bildiren SFB-lərdə iştirak edir.

Fransız dilində somatizmlərin yaranmasında iştirak edən ən məhsuldar komponentlərdən biri də oeil ‘göz’ sözüdür. Bu komponentin iştirak etdiyi 263 somatizm qeydə alınmışdır.

Gözlə bağlı 1) insanın xarakterini, 2) fiziki vəziyyətini, 3) psixi halını, 4) münasibətini, 5) keyfiyyətini, 6) əqli fəaliyyətini, 7) portretini, 8) hərəkətlərini bildiren leksik-semantik qrup müəyyən edilmişdir.

Fransız dilində insan xarakteri ilə bağlı leksik-semantik qrupda “xarakter” sözü neqativ çalar alır. Buraya özündən razılıq, ikiüzlülük və bu kimi digər mənfi keyfiyyətlər daxildir. Məsələn: mesurer les (avec les) yeux ‘insanları gözü ilə ölçmək’. Bu nümunədəki “göz” sözü leksik-semantik baxımdan mənfi keyfiyyət – özündə insanlara yuxarıdan aşağı baxmaq, özündən razılıq keyfiyyətini əks etdirir. Başqa bir nümunəyə baxaq: jeter un coup d’oeuil ‘nəzər yetirmək’, manger, dévorer quelqu’un des yeux ‘kimisə gözü ilə yemək’.

Avoir l’oeil américain ‘diqqətçil və iti müşahidə qabiliyyətinə malik olmaq’ birləşməsində isə ətrafda baş verən hər bir şeyi görə bilən insanlar bildirilir. Bu ifadə XIX əsrdə, daha dəqiq desək, yazıçı Ceyms Kuperin 1826-cı ildə yazdığı “Sonuncu mögikan” əsərinin məhsuludur. Həmin əsərdə Amerika hindularının baxışları öz əksini tapmışdır. Onların insanın üzünə düz deyil, yandan baxmaq vərdişləri vardır. Bu, həmin dövrdə Amerikada yaşamış hinduların müşahidə etmək qabiliyyətinə işarə idi [3].

Deyilənlərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, fransız dilində SFB-lərin əsas xüsusiyyətlərindən biri onların obrazlı, emosional, ifadəli olmasıdır. Somatik frazeologizmlər dilin ekspressivliyində, onun ifadəliliyində mühüm rol oynayır. Belə birləşmələr bu və ya digər anlayışı başqa frazeoloji vahidlərdən daha təsirli, obrazlı şəkildə əks etdirir. Somatizmlər öz ətraflarına leksemlər toplayaraq, onlarla əlaqəyə girir və frazeologizmin mənasını formalaşdırır. Lakin müasir fransız dilində somatizmlər çoxmənalı olduqlarından onların hər bir mənası ayrıca tematik qrup formalaşdırır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология. М.: Международные отношения, 1977.
2. Hacıyeva Ə. İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazeologiyanın əsasları. Bakı: Nurlan, 2008.
3. https://fr.wikidiana.org/wiki/Liste_d%27expressions_fran%C3%A7aises_avec_le_mot_%C5%93il
4. www.lessignets.com/signetsdiane/signet/vocabulaire/expressioncorpssp.htm#tete

Summary

Somatic Phraseological Units with the Components of “Head” and “Eye” and Their Characteristic Features in Modern French Language

The French language is full of phraseological units containing the names of parts of the human body. In this article author tries to explain the somatic phraseological combinations with the components *tête* and *oeil* related to the cognition of the world (perception of the world), the mental activity and character of a person, are carried out, and their characteristic features are revealed.

Резюме

Соматические фразеологизмы с компонентами *tête* и *oeil* и их отличительные особенности в современном французском языке

Французский язык насыщен фразеологизмами, содержащими в своем составе названия частей тела человека. В данной статье рассматриваются соматические фразеологические сочетания с компонентами *tête* и *oeil*, связанные с познанием, восприятием мира, умственной деятельностью и характером человека, вскрываются их характерные особенности.

Рәyçиләр: dos. N.Nəbiyev, fil.f.d.A.Vəkilova.